

ДО ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Розроблено критерії лінгвістичної компетентності, а також систему використання аналізу авторського тексту як засобу її формування у вищих педагогічних навчальних закладах.

Ключові слова: Лінгвістична компетентність, мовленнєвий компонент, синтаксичне мислення, літературознавчий цикл, мовна і мовленева культура.

Складний і багатогранний процес відродження національної освіти висуває особливі вимоги до вивчення мовних дисциплін у вищій педагогічній школі. Як підкреслює В. Кремень, вища школа, як і вся система освіти, покликана ефективно сприяти створенню у суспільстві умов для пізнання людиною себе і світу, розвитку і самореалізації особистості у сучасному суперечливому і динамічному соціально-економічному середовищі. Система освіти має забезпечувати організацію навчально-виховного процесу з урахуванням сучасних досягнень науки, педагогічної теорії, соціальної практики, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання і виховання. В умовах гуманізації освіти особливої уваги потребує розробка та впровадження таких форм і методів мовної роботи, які сприяють становленню висококваліфікованих спеціалістів, зокрема, майбутніх педагогів початкової школи. Однією з важливих умов успішного навчання мови є практичне оволодіння нею з метою якісної підготовки майбутніх учителів початкової школи до практичної роботи. Особливе місце у вирішенні цього завдання належить роботі з формування лінгвістичної компетентності.

Згідно з Освітньо-професійною програмою (ОПП) вищої освіти та Освітньо-кваліфікаційною характеристикою (ОКХ) майбутнього спеціаліста початкової школи, критеріями формування лінгвістичної компетентності є: теоретичні знання рідної мови, дитячої літератури, інших мов, практичні вміння (гностичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні) та навички застосування одержаних знань і вмінь як складової культури мовної особистості сучасного вчителя.

Саме тому надзвичайно актуальним для формування лінгвістичної компетентності майбутнього педагога початкової школи є: 1) сприяння посиленню інтересу до вивчення мов; 2) обумовленість вибору методів навчання специфікою факультету (факультет початкового навчання), характером предметів (сучасна українська мова, сучасна російська мова, порівняльна граматики української та російської мов), призначенням, метою і завданнями навчального закладу; 3) залежність форми навчання, видів його контролю від змісту навчального матеріалу (теми синтаксису української та російської мов); 4) перевага таких методів особистісно орієнтованого навчання, які активізують розвиток розумової і розмірковувальної діяльності студентів, їхню самодіяльність, роботу всієї академічної групи в цілому, гарантують свідоме, систематичне сприйняття і міцне засвоєння знань; 5) ефективне поєднання методів навчання у викладанні мовних дисциплін, забезпечення єдності формальних і матеріальних моментів, тобто відповідність змісту навчального матеріалу та форм його викладу; 6) постійна, планомірна робота над підвищенням мовної та мовленнєвої культури студентів, їхньої орфографічної та пунктуаційної грамотності; 7) упровадження інноваційних індивідуально орієнтованих інтегративних методик, які спрямовані на досягнення кінцевого результату — підвищення рівня знань як основної умови набуття лінгвістичної компетентності.

Оскільки мовний і мовленнєвий компоненти є головною ланкою у практичній діяльності вчителя початкових класів, виникає потреба в удосконаленні структури і методів його професійної підготовки як на рівні визначення структури і змісту знань з мови, так і на рівні проведення таких експериментальних досліджень, які підтверджуються позитивними результатами. Основна мета вивчення мови — комунікативність, вільне, вмiле користування нею в усіх сферах життя, особливо, — професійній педагогічній діяльності. Саме комунікативний метод орієнтує учнів на збудження потреби у нових словах і нових знаннях, отже, — активізує пізнавальну діяльність, сприяє пошуку незвичних, оригінальних форм її розвитку.

Майбутній учитель початкової школи, який прагне оволодіти теоретичними знаннями, практично підкріпити їх певним досвідом, досягає цього, якщо глибоко пізнає лінгвістичні дисципліни, що представлені курсами української та російської літературних мов, спецкурсом порівняльної граматики цих мов, вивчаючи, зокрема, синтаксичну природу мовних явищ. Саме синтаксис створює майже необмежене поле діяльності для дослідників, а особливо — для викладання окремих тем мовних курсів у школі та вищих педагогічних навчальних закладах.

Питання формування лінгвістичної компетентності студентів, майбутніх учителів початкової школи, у ВНЗ знайшли відповідне відображення в наукових працях українських, російських та зарубіжних вчених, але, на нашу думку, ще бракує нових індивідуальних (авторських) методик, за допомогою яких варто успішно опрацьовувати лекційний і практичний матеріал, наприклад, аналізувати синтаксичні особливості словосполучень, різних структурно-семантичних типів речень, порівнюючи мовностильові ознаки творчого почерку майстрів слова, представників української та російської літератур, зокрема, дитячої літератури. Така методика підвищує мовну, мовленнєву культуру студентів, логічно підводить їх до самостійного пошуку цікавого мовно-літературного матеріалу, навчає зіставляти його ознаки, робити відповідні лінгвістичні висновки. Сам процес створює позитивні умови для розширення світогляду студентів, розвиває їхній інтелект, сприяє свідомому засвоєнню матеріалу, отриманню міцних знань. Специфіка цієї роботи, безперечно, поглиблює мовне чуття студентів, допомагає їм набути певного лінгвістичного досвіду, досягти позитивних результатів у навчальній діяльності, що дозволяє реалізувати основну мету — формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Звідси і актуальність дослідження.

Концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є соціальною вимогою, базується на психолого-педагогічній теорії і практиці, спрямовано на реалізацію міжособистісних відносин у професійній діяльності і створення умов для вдосконалення мовної та мовленнєвої культури студентів.

Проблема формування лінгвістичної компетентності у фаховій підготовці майбутнього педагога початкової школи має розглядатися у контексті усвідомлення мовної стратегії як одного з пріоритетів сучасної освіти держави. Значний внесок у розробку методологічних основ вивчення поняття "лінгвістична компетентність" зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. У дослідженнях розглядається складне, багаторівневе питання невід'ємного зв'язку мови та мислення (І.Огієнко, О.Потебня, Ф.Буслаєв, Д.Овсянко-Куликівський), мови та мовлення (А.Дистервег, К.Ушинський, І.Вихованець, М.Жовтобрюх), мови та культури особистості взагалі та педагогічної особистості, зокрема (В. Сухомлинський, В.Русанівський, С.Єрмоленко) тощо.

Так, аналізуючи сучасні дослідження сутності мови, О.Сидоров вважає, що вона є засобом комунікації, засобом пізнання, формою поведінки, І.Дзюба називає мову природним самовиявленням особистості, Г.Скударнова — основою мовленнєвої культури, яку І.Вихованець вважав ознакою загальної культури людини. Враховуючи те, що мова є оболонкою думки (С. Рубінштейн), а грамотність — одним із елементів культури (Д.Лолер), проблема лінгвістичної компетентності постає однією з найважливіших для сучасного вчителя як представника тієї професії, яка навчає та виховує особистість.

Вміння користуватися словом (В.Сухомлинський) — основна умова формування мовної компетентності, а тому і культури майбутнього педагога, що складається з культури мислення, культури мовлення, комунікативної культури. Вчитель, який не володіє мовою, зневажає елементарними правилами мовленнєвого спілкування, навряд чи буде мати вплив на формування свідомості особистості (Д.Лихачов), оскільки не почуватиме себе впевнено. Лінгвістична ж впевненість є передумовою впевненості комунікативної (Т.Вольфовська), адже будь-яке спілкування є реалізованою моделлю людських контактів (Г.Онкович), і учні досить часто ототожнюють ступінь професійної компетентності вчителя з мовною формою викладу ним думок (В. Русанівський).

О.Пономарів називає вчителів серед тих людей, які не мають права на помилки, бо їхнє слово повинно бути взірцем для громадян України, а тому питання лінгвістичної компетентності на сучасному етапі набуває державної ваги. Особистість викладача, навчальні засоби, якими він вільно користується, є ознакою позитивної якості його викладання (В. Стоюнін). Задля того щоб студенти не відчували вербального дефіциту, невпевненості у спілкуванні з людьми, нездатності вести діалог (А.Федосова), варто постійно навчати їх користуватись словом вільно, але граматично правильно, що і є однією з основних умов формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, показником його справжньої інтелектуальної культури.

Психолого-педагогічний аналіз проблеми формування лінгвістичної компетентності показав, що розвиток культури мови та мовлення є індикатором творчої культури особистості ХХІ ст. (М.Лазарев), що можливості розвитку мови є невичерпними, бо думка поєднана з нею навічно, що таке поєднання

відбувається в синтаксисі, який є вічним двигуном, що приводить у рух всю могуть мови (І. Вихованець). Саме синтаксис є регулятором мовних знань студента, об'єктом спілкування зі словом, особливим полем функціонування взаємопов'язаних одиниць мовленнєвого спілкування, вдале використання яких безпосередньо впливає на розвиток мови та мовлення майбутнього фахівця початкової школи.

Грамаітичний цикл можна назвати джерелом розвитку мовного чуття студента як складової частини його лінгвістичної компетентності. Сучасний етап розвитку синтаксису, зокрема, його структурно-семантичний напрям (В.Бабайцева, Л.Кадомцева) створює позитивні умови формування особливого комунікативного підходу до розгляду синтаксичних засобів використання мови для мислення та спілкування.

Вчитель повинен навчати дітей мисленню (Ф.Буслаєв), але процес мислення безпосередньо пов'язаний із процесом мовлення, тому винятково важливо розвивати мову та мовлення студента вищої педагогічної школи, щоб він абсолютно вільно оперував своїм зовнішнім (усним) та внутрішнім (писемним) мовленням. Практичні вміння та навички використання теоретичних наукових знань — основа рівня розвитку педагогічної особистості. Прикро констатувати досить низький рівень теоретичного, зокрема, синтаксичного мислення сучасного студента педагогічного ВНЗ. Основи цього виду мислення не були закладені спочатку у початковій, а потім — у середній школі. Тому викладачеві вищої школи на заняттях циклу мовних дисциплін слід використовувати індивідуально орієнтовані інноваційні засоби для розвитку теоретичного мислення майбутніх учителів початкової школи, адже саме школа є однією з тих сфер життя, де має бути зосереджений інтелектуальний потенціал суспільства.

На жаль, це питання не є достатньо висвітленим у науково-методичній літературі, бракує авторських методик вивчення синтаксису майбутніми фахівцями початкової школи, які дозволяють створити відповідні моделі та форми теоретичних знань, а також змістовно наповнити їх відповідним практичним досвідом. Враховуючи, що формування мислення безпосередньо залежить від характеру навчання (Л.Виготський), слід визнати, що, змінюючи зміст і методи навчання, можна активно впливати на рівень розумової діяльності студентів, які, в свою чергу, потім впливатимуть на розумовий потенціал своїх вихованців. Це сприятиме підвищенню інтересу до предмета вивчення, дозволить створити відповідні умови для поглиблення вже існуючих знань.

Найкращим місцем сприйняття структурно-семантичного поля слова є текст, який розглядається як реалізація функціонування мови у процесах комунікації (М.Шевченко). В аналізі синтаксису авторського тексту закладені величезні можливості для розвитку мови та мовлення окремого студента, адже виявлення дії синтаксичних процесів у тексті — один із шляхів його вивчення (Л.Белєхова, А.Чеботар, О.Кремльова, І.Ушанова). Аналіз основних тем теоретичного і практичного розгляду синтаксису тексту сприятиме розширенню лінгвістичного кругозору учителя (Ф.Гужва). Найбільш оптимального результату можна досягти лише тоді, коли процеси пізнання — сприймання, увага, пам'ять, мислення — постійно розвиваються, отже, вивчення синтаксису у ВНЗ повинно ґрунтуватися на пізнавальній, комунікативній та естетичній функціях мови.

Проблема формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів є винятково актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства, оскільки вчитель початкової школи — це відповідний рівень професійної майстерності високоосвіченої мовної особистості, адже мова є не тільки предметом навчання, а й засобом її формування, і особистість виявляє свою унікальність, пізнаючи та передаючи специфіку національної мови.

Надзвичайно важливо, розвиваючи лінгвістичне мислення майбутнього педагога, враховуючи соціальні функції мови, керувати процесом формування професійної лінгвістичної компетентності. У процесі навчання мови необхідно використовувати особистісно-діяльнісний підхід, міжпредметні зв'язки, контекстні умови, когнітивність, адже означені складові є основою лінгвопедагогічного підходу у підготовці фахівців початкової школи. Особливої уваги заслуговує питання виховання мовної інтуїції, мовного чуття у майбутніх учителів, культури їхньої мови та мовлення. Саме з початкової школи цей процес набуває свідомого навчального та виховного напрямку, тому винятково важливо, щоб він коригувався компетентними мовними педагогічними особистостями. Саме від ступеня сформованості лінгвістичної компетентності залежить мовна активність, рівень вербальної адаптивності, лінгвістична відповідальність, комунікативна орієнтація та реалізація позитивного внутрішнього та зовнішнього образу майбутнього вчителя, отже, цілісний розвиток його як мовної особистості. Якість особистісного та професійного іміджу майбутнього педагога початкової школи неодмінно свідчить про ефективність навчального процесу у ВНЗ, що тісно пов'язано, перш за все, з рівнем викладання мовних дисциплін.

Роль творчої особистості викладача педагогічного ВНЗ у цьому процесі є важливою, адже він — фундатор лінгвістичних знань студентів, вони засвоюють його методику, сприймають створену ним особисту лінгвістичну модель подання теоретичного матеріалу, що перевірена досвідом практичної роботи. Нестандартні методики викладання мовних дисциплін, безумовно, сприяють досягненню найбільш оптимального результату, якщо вони спрямовані на розвиток індивідуальних якостей студента, базуються на особистісно-діялісному підході до нього та створюють умови для моделювання співпраці студента і викладача. Інтерес студентів, що був викликаний специфікою виконання ними навчальних мовних завдань, і є підтвердженням формування ступеня лінгвістичної компетентності, яка є результатом усього складного процесу її набуття в умовах інноваційних технологій, розрахованих на розвиток мислення, пізнання, мови, мовлення, отже, інтелекту студентів.

Джерелом формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є аналіз особливостей синтаксису авторського тексту. Професійно навчити студентів відчувати синтаксичну магічність тексту, аналізуючи його лінгвостилістичні особливості, означає створити відповідне синтаксичне мовне поле для розвитку мовленнєвої діяльності. Самостійність усіх видів роботи з текстом є визначальною на всіх етапах — від творчого пошуку, спостережень за синтаксичною канвою твору, характеристики знайдених одиниць — і підпорядкована одній меті — усвідомленню майстерності письменника, пізнанню його творчості.

Оскільки курс “Дитяча література” є єдиною дисципліною літературознавчого циклу, яку вивчають майбутні вчителі початкової школи, цілком природно використовувати саме такі тексти для аналізу авторського синтаксису. Окрім цього, надзвичайно корисним є використання прикладів усної народної творчості, зокрема, паремій, казок, які є лінгвістичними зразками вираження колективної, індивідуальної думки та мислення, а тому і зразками пізнання світу народом та окремою людиною.

Вивчення лінгвістичного аналізу моделей індивідуального авторського синтаксису, безперечно, і є тим головним критерієм, який перевіряє лінгвістичну спроможність студента до особистих відкриттів, усвідомлення ним переваг постійного пошуку нового перед застарілими методами навчання, розвиненість його лінгвістичних здібностей, мовну та мовленнєву впевненість, концентрованість процесу пізнання та творчого мислення. Авторський текст перестає бути просто художнім прикладом майстерності письменника, він стає багатющим мовним та мовленнєвим джерелом ілюстративного матеріалу для вивчення різних комунікативних ситуацій, рівнів спілкування, навчає комунікативній взаємодії. Саме так виробляються навички продуктивної комунікативної поведінки майбутнього вчителя початкових класів, отже, розвивається культура його мовлення та загальний рівень культури спілкування. Таким чином, рівень синтаксичного аналізу авторського тексту демонструє рівень володіння мовою майбутнім фахівцем, його індивідуальні вміння здійснювати відповідний вибір мовних засобів, педагогічну ефективність його комунікативної поведінки, відображає стиль спілкування викладача та студента.

Пізнаючи мову письменника, поета, майбутній учитель вивчає не тільки особливості синтаксичної будови тексту, а й намагається пізнати особливості “емоційного мислення” його автора і виробити своє розуміння мовного світу творів митця, що сприяє розвитку креативності його мислення та розширенню міжособистісного простору. Текст, безсумнівно, розвиває художнє мислення, художнє мовлення, емоційність, творчу фантазію, є животворним джерелом естетичного виховання. Використання вмінь та навичок його синтаксичного аналізу синтезує теоретичні знання, сприяє розвитку наукового мислення та пізнання майбутнього фахівця початкової школи, формує його лінгвістичну компетентність.

Отже, невичерпні можливості синтаксису дозволяють визначити системні, міжпредметні та міжрівневі зв'язки, які сприяють реалізації його основної комунікативної мети. Досягнення цієї мети дозволяє сформувати такий рівень знань майбутніх спеціалістів початкової школи, який позитивно впливає на формування їхньої лінгвістичної та комунікативної компетентності.

Теоретичне на експериментальне вивчення проблеми дослідження дозволяє окреслити такі **загальні висновки**:

Вчитель початкової школи є такою специфічною мовною особистістю, від рівня лінгвістичних знань, мовленнєвих умінь і навичок якої залежить не тільки рівень її професійної майстерності, а й взагалі її особистісний статус досвідченого, компетентного фахівця, оскільки саме компетентність є тим мірилом справжнього професіоналізму, що безпосередньо впливає на становлення педагогічної особистості. Тому мовну стратегію визначено одним із державних пріоритетів освіти, найважливішим фактором впливу на формування інтелектуальної, дійсно компетентної педагогічної мовної особистості.

Якість навчання, якісна підготовка спеціаліста педагогічної галузі нерозривно пов'язана з мовою. Саме тому лінгвістично компетентна особистість має виховане мовне чуття, мовну інтуїцію, що підтверджує особисті рівні її мовної та мовленнєвої культури. І мовний, і мовленнєвий компоненти є основними у практичній діяльності педагога початкової школи, а тому вони повинні бути пов'язаними з викладанням усіх предметів, а не тільки предметів мовного циклу. Формувати лінгвістичну компетентність майбутнього вчителя початкової школи на заняттях з мови — означає формувати таку мовну особистість, яка зможе у подальшій професійній діяльності абсолютно вільно користуватись своїми теоретичними знаннями та практичним досвідом, навчаючи та виховуючи учнів.

Виявити свої особисті здібності, творчі нахили, рівні розвитку мови та мовлення якомога краще можливо під час вивчення такого складного розділу граматики, яким є синтаксис. Враховуючи те, що граматичні значення мовних одиниць виявляються найбільш повно саме у синтаксичному контексті, варто визнати необхідність вивчення синтаксису у тісному зв'язку з іншими навчальними дисциплінами. Міжпредметна координація, розробка завдань проблемного характеру, використання викладачем різних інноваційних методів набуття теоретичних знань та вироблення практичних умінь і навичок студентами є важливими показниками по-справжньому професійно змодельованих ситуацій навчання, що, у свою чергу, створює позитивні умови для формування лінгвістичної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Право, 2001. – 47 с.
2. Закон України "Про вищу освіту" // Освіта. – 2002. - № 12-13. – С. 5-12.
3. Національна Доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Освіта України. – 2001. - № 29. – 18 липня. С. 4-6.
4. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. "Рус. яз. и лит." – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
5. Вихованець І.Р. Таїна слова. – К.: Рад. шк., 1990. – 284 с.
6. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети // Шлях освіти. – 2001. - № 3. – С. 13-16.
7. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наукова думка, 1982. – 210 с.
8. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища школа, 1985. – 182 с.
9. Лазарєв М.О. Творча і духовна самореалізація особистості в навчальному закладі нового типу (теоретичні основи комплексного науково-педагогічного експерименту) // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: СДПУ ім. А.С.Макаренка, 2000. С. 53-68.
10. Лолер Дж. Коэффициент интеллекта, наследственность и расизм. – М.: Прогресс, 1982. – 253 с.
11. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С.Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
12. Онкович Г.В. А плекання особистості? // Освіта, 2003. - № 16. – С. 9.
13. Онкович Г.В. Українознавство і лінгводидактика: Навч. посібник. – К.: Логос, 1997. – 109 с.
14. Потєбня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
15. Язык образования и образование языка // Материалы международной научной конференции (Великий Новгород, 11-13 июня 2000 года). – Великий Новгород: НовГУ, 2000. – 382 с.

Стаття посвящена дослідженню актуальної проблеми лінгвістическої компетентності майбутніх педагогів початкової школи. Розроблено критерії лінгвістическої компетентності, а також систему використання аналізу авторського тексту як засобу їх формування в вищих педагогічних навчальних закладах.

Ключевые слова: Лінгвістическа компетентність, речевий компонент, синтаксическе мислення, літературоведческий цикл, мовна і речевна культура.

The article is devoted to research of forming of linguistic competence of future elementary schools teachers in pedagogical higher schools.

In this process of investigation some criteria of linguistic competence have been elaborated. The effectiveness of the given methods of usage syntactic analysis of the author's text as means of formation of linguistic competence of future elementary school teacher's is checked experimentally.

Key words: linguistic personality, linguistic competence, communicative competence, text's linguastilistic analysis, author's syntax.